

Sayat sovetləşdirərkən: şeirinin miqrasiyası

Novanı
Aşıq

written by Elnura Huseynova Elnurə Hüseynova

Sayat Novaya dair Sovet dövrü də daxil olmaqla öncəki tədqiqatlar şairi aşıq ənənəsindən qopararaq erməni milli ədəbiyyatının tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirməyə meyli olub.[\[1\]](#) Erkən aşığılar yerli məktəblərə aid olduğundan bu milliləşdirmə meyli müxtəlif regionlardan olan aşığıların etnik mənsubiyyətinə əsasən eyni milli kimlik ətrafında cəmləşdirilməsi ilə müşayiət olunurdu. Tiflisin erməni intellektuallarının Sayat Novanı milliləşdirmə söyləri də eyni mexanizmə əsaslanırdı. Sovet ədəbiyyatçıları isə kökləri inqilabdan əvvələ gedib çıxan aşıqı romantikləşdirmə ənənəsini *Sovet üsulu* ilə davam etdirmişdilər. Sayat Novanın sovetləşdirilməsi özündə aşıq şeirinin romantik millətçilik və marksist-leninist prinsiplərə əsasən yenidən qurulmasını ehtiva edirdi. Şair haqda ingilis dilində ən müfəssəl elmi işin müəllifi Çarlz Dozet Sovet ədəbiyyatşünaslığını tənqid etsə belə, o da Sayat Novanın şeirlərinə aşıqın daxili aləminin güzgüsü kimi yanaşmaqdan imtina etməmişdi. Sovet tənqidçiləri isə sözügedən daxili aləmin sosial-iqtisadi əsaslarını *aşkarlamaqla* bir addım da irəli getmişdilər.

Bu məqalə Sayat Nova poeziyasını aşıq şeirinin sərhədləri çərçivəsində nəzərdən keçirərək onun sovetləşdirilməsinə formalist perspektivdən yanaşacaq. Burada məqsəd şair haqda müzakirələrdə hökm sürən psixologizmdən uzaqlaşmaqdır. Sovet tənqidçi və ədəbiyyatşünaslarının Sayat Novanın şeirlərinə yanaşmasının tekstual təhlili aşıq şeiri ilə sosialist realizm arasındakı funksional əlaqəni işıqlandıracaq. Məqalə aşıq ənənəsinin spesifik cəhətlərinin yumşalma dövrü ədəbi tənqidində ideoloji yüklü şərhlərə necə yol açdığını göstərəcəkdir.

Metodologiya

Sayat Novanın aşığı ənənəsindəki rolu onun erməni və Sovet ədəbi sistemlərinin tərkib hissəsinə çevrilməsi nəticəsində dəyişikliklə uğramışdı. Aşığın şeirlərini Sovet ədəbiyyatçılarının şərhlərində daha yaxşı anlamaq üçün həmin şeirlərin yenidən kəşf olunduğu ədəbi sistemlərə nəzər salmaq vacibdir. Bu baxımdan formalist ədəbiyyatşünas Yuri Tınyanovun irəli sürdüyü *funksiya* və *istiqlal* (*ustanovka*)[\[2\]](#) anlayışları köməyimizə gələ bilər. Tınyanov istiqamət terminini ədəbiyyatın məqsədyönlülüə iddia edən *yaradıcı niyyət* problemini həll etmək və ədəbi təkamülün özünün qeyri-ədəbi (tarixi) konteksti ilə əlaqələndirmək məqsədilə təklif etmişdi:

Bir ədəbi sistemin kontekstindən qoparaq digərinə keçən bədii əsər yeni çalara bürünür, fərqli xüsusiyyətlər qazanır, başqa janra daxil olur, öz janrını itirir, başqa sözlə desək, onun funksiyası miqrasiya edir. Bu isə öz növbəsində əsərin daxilindəki funksiyaların miqrasiyasına gətirib çıxarır; əvvəl tabe olan faktorlar yeni mühitdə dominantlıq əldə edir.[\[3\]](#)

18-ci əsr aşığı şeiri ifadəlilik və nəğməkarlığa meyilli idi. Burada məna semantik vəhdətdən daha çox ənənəvi formaların ustalılıqla istifadəsindən doğurdu. Sözügedən dominant funksiya sonralar Sayat Novanın milliləşdirilməsi və sovetləşdirilməsi zəminində daha az əhəmiyyət kəsb etməyə başladı. Nəticədə onun şeirlərinin birinci şəxs təkində yazılmasından doğan lirik effekt (*emotiv* və ya *ekspressiv funksiya*)[\[4\]](#) dominantlıq qazandı. Sayat Novanın öz dövründə o qədər də önəmli olmayan emotiv funksiya aşığı ədəbi personasının onun öz şəxsiyyəti ilə eyniləşdirilməsinə yol açaraq şairin milliləşdirilməsinin əsas istiqamətinə çevrilmişdi. Həmçinin, Sayat Novanın şeirində *poetik funksiya*[\[5\]](#) daşıyan elementlər referensial keyfiyyət qazanaraq şairin bioqrafiyası haqda mülahizələrin əsas mənbəyinə çevrilmişdi.

Yumşalma dövrü ədəbi tənqidi

Xruşşovun 1956-cı ildəki gizli nitqindən sonra Partiya və Sovet yazıçıları arasındakı münasibətlər qəlizləşmişdi. O vaxtdan ta 1960-cı illərin ortalarına kimi Sovet ədəbi sferası Partiyanın yaradıcı azadlığa tolerant münasibəti ilə ədəbi kadrlara hücum arasında var-gəl edirdi. Xruşşovun dəyişən mövqeyi özü ilə stalinist repressiyalar arasında məsafə qoymaq istəyi və genişmiqyaslı destalinizasiyanın uzunmüddətli təsirindən qorxu ilə izah oluna bilər.[\[6\]](#) Bu konfliktin baş qəhrəmanları genişmiqyaslı destalinizasiya tələb edən liberal intellektuallar və bu cür radikal tələbin nəticələrindən şəxsən narahat olan yaşlı mühafizəkar kadrlar idi. Ədəbi müzakirələr üçün nisbətən azad ictimai mühitin yaranmasına və yazıçılara təzyiqin birbaşa repressiyadan dolayı formalara keçid etməsinə baxmayaraq, Partiyanın ədəbi məsələlərdə son sözə sahib olması faktı dəyişməmişdi.

Sözügedən dövrdə yeni janrların ortaya çıxması ilə sosialist realizmin avtoriteti də sual altına alınmağa başlanmışdı.[\[7\]](#) Buna baxmayaraq, ədəbi tənqid “yazıçı ilə oxucunun tərbiyəçisi və senzura sisteminin bir hissəsi olan”[\[8\]](#) sosialist realizmin prinsiplərindən uzaqlaşmamışdı. Bu didaktik funksiya *xəlqilik* prinsipi ilə bağlı olub ədəbiyyatın sadə xalq üçün anlaşılqlılığını tələb edirdi. Xəlqilik 30-cu illərin ortalarından başlayaraq formalizmə qarşı ardıcıl hücumların əsasında duran prinsip idi. Burada hədəfə alınan konkret olaraq 20-ci illərin formalist məktəbi deyildi. Hücumu məruz qalan formalizm daha mücərrəd məfhum olub özündə ideoloji cəhətdən təhlükəli hesab olunan hər cürə novatorluğu ehtiva edirdi.

Partiya rəhbərlərinin Sovet rəssam və yazıçıları ilə 1962 və 1963-cü ildə baş tutmuş görüşlərində Xruşşovun incəsənət və ideoloji işlər üzrə nümayəndəsi L.F. İliçevin çıxışı incəsənətdə heç bir *dinc birləşmə*dən söhbət gedə bilməyəcəyini və sosialist realizmə alternativin olmayacağını göstərmişdi.[\[9\]](#) O, formalizm və abstraksionizmi Sovet həyatının həqiqətini əks etdirməyən yad təmayüllər kimi məzəmmət etmişdi. Konservativ kadrlar sənəti ideologiyadan

kənar təsəvvür edə bilmirdilər. Onlar üçün formalizm gerçəkliyin təhrif olunmuş təsviri idi və Sovet reallığından doğa bilməzdi; sözügedən reallığı olduğu kimi əks etdirməyən istənilən əsər isə süni alınmağa məhkum idi. Liberallar ədəbi müxtəlifliyə can atsalar belə, mühafizəkarla eyni prinsiplərdən çıxış edirdilər, çünki "Sovet təlim və tərbiyəsi onları ictimai təşkilatlanmanı və siyasi institutları insan həyatında yaxşı və pis hər şeyin mənbəyi kimi görməyə şərtləndirmişdi." [\[10\]](#) Liberallara görə də, bədii əsərin estetik dəyəri onun ideoloji əhəmiyyətindən doğan ikincidərəcəli məsələ idi. [\[11\]](#)

Formalizmləri ayırd edərkən

Aşıq şeirinin ənənələrinə söykənən Sayat Nova yaradıcılığında forma məzmunu diktə edir. Ozanın şeirlərində müşahidə olunan formallıq və vahid mövzu yoxluğu bəzən tərcüməni müşkül məsələyə çevirirdi. Sovet tənqidçiləri bu kimi məqamları görməzdən gələrək, Sayat Nova şeirlərini sırf estetik nöqteyi-nəzərdən şərh etməyin yolunu bağlayırdılar. Onlar xüsusilə vurğulayırdılar ki, şairin aşıq şeirinin formalarında yazması onun şeirlərinin məzmununa xələl gətirmir və bu tendensiyanın arxasında eksperiment niyyəti dayanmır.

Sayat Novanın 1961-ci ildə rus dilində nəşr olunmuş şeirlər toplusuna yazdığı girişdə Moskvada fəaliyyət göstərmiş erməni tənqidçi Suren Qaysaryan aşığın şeirlərində "şərq" formalarının üstünlüyünü və şairin Avropa və Rusiya dekadent şairləri ilə müqayisəsini müzakirə edirdi. Bu qəbildən analogiyalar aşığı Qərb ədəbiyyatı ilə əlaqələndirərək onun *yüksək mədəni* statusunu təsdiqləmiş olurdu. Erməni milli qürurunu oxşayan belə bənzətmələr eyni zamanda ideoloji baxımdan ikibaşlı idi. Buna görə Qaysaryan burjua poetik cərəyanları ilə aşıq şeiri arasında ikincinin pragmatik dəyərinə əsaslanan fərq qoyur:

Bu cür poetik vasitələrin qərb dekadent məktəblərində və qədim şərq və ya xalq şeirindəki tətbiqi arasında mühüm fərq var.

Məsələ vasitədə deyil, onun istifadə məqsədindədir. Qeyd etmək lazımdır ki, eyni poetik təsvir və ifadə formaları insan hisslərinin təşkilatlanması, konkret reallığa və zəruri sintezə yaxınlaşmaq üçün istifadə edilə bilər. Onlar həm də hisslərin bölünməsinə və parçalanmasına, reallıqdan təcrid olunmağa, sintezdən uzaqlaşmağa xidmət edə, qeyri-müəyyənlik və xaos yarada bilərlər. İkinci halda bu vasitələr öz içindən korlanaraq özlərinin əksinə çevrilirlər. [\[12\]](#)

Bu fərqləndirmə onu nəzərdə tuturdu ki, müəyyən poetik üsulun münasibliyi onun avtonom estetik funksiyasına deyil, xidmət etdiyi ideoloji məram əsasən müəyyən olunurdu. Formalizm öz-özlüyündə şərh deyildi, bu termini neqativ mənə ilə yükləyən onun ədəbiyyatxarici təzahürü idi. Bədii əsərin özünün gerçəkliyini yaratması fikrinə qarşı çıxan Sovet tənqidi üçün Sayat Nova şeirlərinin poetikliyi o qədər də önəmli deyildi. Nəticədə poetik dilin öz-özünü əks etdirmək qabiliyyəti gözərdi edilərək onun mimetik funksiyası, yəni ədəbiyyatdan kənar dünyanı təqlid etmək xüsusiyyəti dominantlıq qazanmışdı. Bu yanaşma nəzəri götür-qoydan daha çox onu sərgiləyənlərin içinə düşdüyü tarixi şəraitin tələblərindən doğurdu.

Referensiallıq və emotivliyə doğru

Şairin erkən həyatının və aşığılığa qədəm qoymasının xronologiyasına dair mülahizələr əsasən onun azərbaycanca olan *vücutnaməsinə* istinad edirdi. Kvazi-bioqrafik xarakter daşıyan vücutnamə ozanın ana bətninə düşməsindən hardasa 100 yaşına qədər olan dövrü əhatə edir. Sayat Novanın vücutnaməsi şairin həyatının mühüm məqamlarını dəqiqliklə göstərmir. O, aşığın ana bətnindən qəbirə qədər vücutlanmasını təsvir edir. Bundan əlavə, şeirin ritmi və qafiyələnmə şəkli hər sətirdə istifadə oluna biləcək morfemlər kombinasiyasını əvvəlcədən müəyyənləşdirir. Bu cür məhdudiyyətlər onu göstərir ki, aşiq şeirində ifadə seçimini müəyyənləşdirən əsas meyar semantika deyildi. Burada ritm və ya səslənmə daha vacib məsələ idi, çünki aşiq şeiri ifa etmək üçün və ya ifa əsnasında yaranırdı.

Vücutnamə Sayat Novanın həqiqi bioqrafiyasına bərabər olmasa da, onda mətnxarici gerçəkliyə müəyyən bənzərlik var. Sözügedən bənzərlik ondan irəli gəlir ki, şeir mətndən kənarda baş verməsi mümkün olan hadisələri sadalayır. Bu həyatilik şeirin referensiallığının xüsusi vurğulanaraq onun digər poetik xüsusiyyətlərinə üstün gəlməsini mümkün etmişdi. Vücutnaməyə əsaslanaraq, Qaysaryan və digər Sovet ədəbiyyatçıları Sayat Novanın aşiq olmazdan əvvəl toxucu işlədiyinə iddia edirdilər.[\[13\]](#) Bu mülahizə şairin işçi sinfinə mənsubluğunu bir daha göstərərək onun xalq şairi obrazını qüvvətləndirirdi. Sayat Novanın sənətinin boyaqçı olması haqda digər iddia isə onun şeirlərində rəng adlarının tez-tez işlənməsinə əsaslanırdı. Mümkündür ki, aşiq toxucu və ya boyaqçı kimi fəaliyyət göstərüb. Buna baxmayaraq, həm parça, həm də rəng adları aşiq şeirində geniş yayılmış motivlərdir.

Sayat Novanın məşuqun gözəlliyini tərifləyən (*gözəlləmə*) və məşuqun aşiqə verdiyi əziyyətdən şikayət edən (*şikayətnamə*) sevgi mahnıları onun poeziyasında əsas yer tutur. Ancaq iddia etmək olar ki, şairin moralist şeirləri (*öyüdləmə*) və ya onun şeirlərindəki nəsihət elementi Sovet ədəbiyyatçılarının Sayat Novanın siyasi görüşləri ilə bağlı fərziyyələrinin əsas mənbəyinə çevrilmişdi. Öyüdləmə müxtəlif həyatı vəziyyətlərdən bəhs edərək onlardan əxlaqi dərslər çıxarır. Bu xüsusiyyət isə sosialist realizmin didaktizminə xitab edirdi. Sayat Novanın işçi sinfinə verdiyi dəyəri sübut etmək üçün ən çox sitat gətirilən aşağıdakı bənd onun Azərbaycan dilindəki öyüdləməsindən götürülüb:

Rəhmət pir ustada, körpü tikənə

Ötən təməlinə bir daş düzeyir.

El üçün can çəkdim, ömrüm tükəndi

Məzarım qayasını qardaş düzeyir.

Mahnının əsas mövzusunı müəyyənləşdirmək çətindir. O, yaxşı

əməllərin faydasından və igidlərin mərdliyindən tutmuş dostların satqınlığına və həyatın gəldi-gedərliyinə kimi müxtəlif məsələlərə toxunur. Şeir həm də rus dilinə tərcümədəki *təhriflərin* Sayat Novanın ədəbi dəyərləndirilməsinə necə təsir göstərdiyinin nümunəsidir. Şair Arseni Tarkovskinin tərcüməsində birinci sətir “Blaqosloven stroitel, vozvedşiy most” (“Rəhmət körpü ucaldan inşaatçıya”) kimi tərcümə olunmuşdu. Şeir rus dilində yeni məna qazanaraq, Sayat Novanın işçilərə olan dərin hörmətinin ifadəsi kimi şərh olunurdu. Öyüdləmənin ikinci bəndində şeirin subyektı mövladan nicat və onu namərdlərdən qorumasını diləyir. Tarkovski həmin bəndi isə Allaha xeyiri şərdən ayırması və insanları qəddar despotdan qoruması üçün müraciət kimi tərcümə etmişdi. Bu tərcümə tərcüməçinin yaşadığı mühitə məxsus Manixey ritorikası ilə öz-özlüyündə yeni şeir kimi qəbul oluna bilər. Tarkovski orijinaldakı xahiş elementini qoruyub saxlasa da, onun məzmununu Sayat Nova yaradıcılığı üçün xarakterik olmayan daha mücərrəd çağırışla əvəz etmişdi.

“Formaca milli, məzmunca sosialist”

Sosialist realist kanon həm də monumentalizmə meyilli idi. Bu isə poeziyada epik poema janrının üstün mövqeyi demək idi. [\[14\]](#) Sayat Novanın birinci şəxsin perspektivindən yazılmış sevgi şeirləri daha intim xarakter daşması baxımından aşığın sovetləşdirilməsinə əngəl törədə bilərdi. Bu potensial təhlükə tarixi determinizm vasitəsi ilə zərərsizləşdirilmişdi. Bir tərəfdən marksist-leninist dünyagörüşünə əsasən sosial-iqtisadi təşəkkülün mərhələləri incəsənətin dominant formalarını müəyyənləşdirir. Bu baxımdan lirikanın dominantlığı daxili və xarici zülm altında yaşamış 18-ci əsr Qafqaz xalqlarının tarixi gerçəkliyinin nəticəsi idi. Belə bir şəraitdə onlar öz daxili aləmlərinə çəkilərək böyük sənət əsərləri yaratmağa qadir olmamışdılar. Oxşar məntiqlə tənqidçi Lev Arutyunov Sayat Nova şeirinin lirik təmayülünü rəsmi diskursa calaq edirdi: “Varlığın dərkı sevgidən keçir. Məhz buna görə də sevgi dramı ictimai drama çevrilir. Əgər reallıq sevginin əksidirsə, deməli, reallıq qəddardır. Lirika isə

özündə fərdlə cəmiyyət arasındakı dramatik toqquşmanı, dünyaya münasibətdə narazılıq və ixtilafı ehtiva edərək faciəvi hal alır.”[\[15\]](#) Bu tərz təfsir aşığın sevgi şeirlərini belə mövcud diskursa tabe etməyi bacarmışdı, çünki onların arxasında yatan sosial-iqtisadi səbəblər sətiraltı mənə kimi şərh edilə bilərdi.

Digər tərəfdən Sayat Novanın feodal sistemin təcəssümü kimi təsviri onun unikallığının vurğulanmasını tələb edən milliləşdirmə layihəsi ilə uyğunsuzluq təşkil edirdi. Şairin müasiri olduğu sistemdən narazılığını göstərmək üçün tənqidçilər aşiq şeirindəki şikayət elementindən istifadə edirdilər. İstənilən halda Sayat Novanın narazılığı şüurlu narazılıq ola bilməzdi. Bu cür yanaşmanı Mirəli Seyidovun arqumentində görmək olur: “Sayat Nova xalqların faciəsinin həqiqi tarixi səbəblərini anlamırdı və nəticədə bu faciənin qarşısını almağın necə mümkün olduğunu da bilmirdi. O, vəziyyətdən çıxış yolunu tapa bilmədiyi üçün bəzən ruh düşkünlüyünə qapılırdı.”[\[16\]](#) Seyidova görə şair özünün şeirlərində ifadəsini tapmış tarixi qüvvələrdən xəbərdar ola bilməzdi. Aşığın fərz edilən ruh düşkünlüyü feodal sinfi bölgünün doğurduğu ədalətsizliyə qeyri-adekvat reaksiya idi, çünki onun öz dövrünün sosial dinamikasını doğru şərh edə bilməsi üçün lazım olan tarixi şərtlər hələ yetişməmişdi. Beləliklə, marksist-leninist determinizm şairin romantik üsyankar portreti ilə bu cür barışdırılmışdı: Sayat Novanın həyatı və şeirləri onun yaşadığı dövrün sosial-iqtisadi faktorlarından asılı idi, eyni zamanda aşığın sistemin zülmü altında əzilməsi – gürcü sarayından qovulması və hələ tam olaraq ad qoya bilmədiyi vəziyyətə münasibətdə hiddəti onun fərqliliyini təsdiq etmiş olurdu.

Bəzi hallarda isə Sayat Novanın milli obrazı socialist realizmin normaları ilə ziddiyyət təşkil edirdi. Aşağıdakı üç misra onun erməni dilində “Dun en glkhen imastun is” (“Sən arifsən”) misrası ilə başlayan şeirindən götürülüb. Şeirdə aşiq deyişmələrinə xas öyünmək xüsusiyyəti var.[\[17\]](#) Ancaq deyişmələrdən fərqli olaraq, o, rəqibə deyil, yüksək məqama

sahib şəxsə müraciət təəssüratı bağışlayır. Bu səbəbdən sözügedən şeir adətən Sayat Novanın gürcü hökmdarı II İrakliyə müraciəti kimi qəbul olunur.[\[18\]](#) Sovet tənqidçiləri Sayat Novanın istedadını vurğulamaq üçün tez-tez bu misraları sitat gətirirdilər:

Hər yetən kəs içə bilməz: mənim suyum özgə sudur!

Hər yetən kəs oxuya bilməz: yazım haqqın yazısıdır!

Özülümü qum bilmə sən! Daş-qayatək durasıdır![\[19\]](#)

Bu misralar şairin romantik dahi obrazını gücləndirməklə yanaşı, həm də elitist yozuma zəmin yarada bilərdilər. Sayat Novanın ələcatımlılığını məhdudlaşdırmağa meylli sözügedən çıxarış sosialist realizmin xəlqilik prinsipi ilə uyuşmurdu. Buna görə də İosif Qrişaşvili eyni misralara istinad edərək qeyd edirdi ki, “onlar onun [Sayat Novanın] seçilmişlərin şairi olduğu anlamına gəlmir.”[\[20\]](#) Aşığın sadə xalq arasında populyarlığını vurğulamaq eyni dərəcədə vacib idi. Uyğun olaraq, onun yaradıcılığını hər kəsin anlaya bilməyəcəyi iddiası yalnız hakim sinfin həqiqi sənətə dəyər verə bilməməsinin göstəricisi kimi şərh oluna bilərdi.

Sayat Novanın hamisi olduğu güman edilən II İraklinin Sovet tənqidində yeri xüsusi diqqətə layiqdir. Marksist-leninist ideologiya 18-ci əsr Zaqafqaziyasını qaranlıq dövr kimi rəsm etsə də, paralel gedən gürcü milliləşdirmə layihəsi II İraklinin öz millətinin birləşdiricisi kimi, onun hakimiyyətdə olduğu dövrün isə Gürcüstanın qismən rifah gördüyü dövr kimi təsvirini tələb edirdi.[\[21\]](#) Qrişaşviliyə görə, Sayat Nova həyatının ən çiçəklənən dövrünü incəsənətə yüksək dəyər vermiş II İraklinin sarayında keçirmişdi.[\[22\]](#) Qaysaryan da hökmdarı ətrafındakı zadəganları sivilləşdirmək cəhdləri puça çıxan maarifçi lider kimi qələmə verirdi.[\[23\]](#) İraklinin nəcibliyinə baxmayaraq, onunla Sayat Nova arasında sonradan şairin acı aqibətində rol oynayacaq sinfi fərq var idi. Qaysaryan iddia edirdi ki, aşığın bu sadə həqiqəti dərk etdiyi anlar öz əksini onun şeirlərində – hökmdara münasibətdə

müşahidə olunan dəyişkən hisslərində tapıb. Yuxarıda bəhsi keçən yalvarış şeirinin subyektı taleyinin özündən daha hökmlü şəxsin əlində olduğunu qəbul edərək ondan bağışlanma diləyir. Eyni zamanda, danışanın tonunda müəyyən qürur və üstünlük ab-havası var. Sayat Novanın hakimiyyət önündə əyilməzliyini sübut etmək üçün tənqidçi onun gürcü dilindəki digər şeirindən iki misranı sitat gətirir. Həmin şeirin rusca versiyasında isə İsa Məsihin adı çar sözü ilə əvəz olunub. [\[24\]](#) Burada aşiq məşuqa nə ondan əl çəkəcəyini, nə də öz qürurunu sındıracağını bildirir. Sevdini İsayə belə səcdə etmədiyi üçün dostyana danlayan aşiq bununla onun amansızlığına işarə edir. Rəhmsiz məşuqun tilsiminə düşmüş aşiq motivi ilə şairin II İrakliyə yazdığı güman olunan müraciət arasında funksional paralellik var. Onların hər ikisində təslimiyyət duyğusu ilə bərabər məğrurluq nümayişi mövcuddur. Beləliklə, gürcü dilindəki şeirin ruscaya tərcüməsində dini leksikonun senzurası (və ya tərcüməçinin özünüsenzurası) Sayat Novanın şəxsiyyəti haqda romantik yozumları mümkün etmişdi.

Nəticə

Bu məqalə formalist yanaşma sərgiləyərək yumşalma dövrünün dominant diskursiv meyillərinin Sayat Novanın yaradıcılığını necə "rənglədiyini" və aşiq şeirinin bu prosesə verdiyi töhfəni göstərdi. O, şairin sovetləşdirilməsini dövrün simptomuna reduksiya etmək əvəzinə poetik olanla tarixi olan arasında qarşılıqlı əlaqəyə nəzər saldı. Sayat Novanın yeni obrazı tamamilə Sovet icadı deyildi. Aşiq ənənələrinə tabe olan Sayat Nova yaradıcılığının səciyyəvi elementlərinin Sovet ədəbiyyatçılarının həmin yaradıcılığa verdiyi şərhlərdə müəyyən payı vardı. Ancaq bu elementlər yeni ədəbi sistemə daxil olduğdan sonra öz funksiyalarını dəyişmişdilər. Sözügedən miqrasiya Sayat Novanın paralel milliləşdirilməsi və sovetləşdirilməsi zəminində baş tutmuşdu. Şairin romantik obrazını onun politkorrekt yozumu ilə vəhdətə gətirmək heç də asan məsələ deyildi. Yumşalma dövrü ədəbi tənqidindən göründüyü kimi, bu qoşa tendensiya aşığın şeirlərinin emotiv və referensial (mimetik) funksiyalarını ön plana çıxarmışdı.

İfadə azadlığı üçün qismən şərait yaranmasına baxmayaraq, nə mühafizəkar, nə də liberal ədəbi tənqid sosialist realizmin əsas müddəalarından imtina etməmişdi.

İstinadlar və qeydlər:

[1] Bu tendensiyaya istisna kimi Sayat Novanın şeirlərini aşığı şeirinin müştərək motivləri və formalarına əsasən təhlil edən Şi Yanqın dissertasiyasını misal göstərmək olar. Xi Yang, "Sayat`-Nova: Within the Near Eastern Bardic Tradition and Posthumous" (PhD diss., University of California, 2016), <https://www.proquest.com/dissertations-theses/sayat-nova-within-near-eastern-bardic-tradition/docview/1757267786/se-2?accountid=15607>.

[2] Юрий Тынянов, "О литературной эволюции (1927)," *Архаисты и новаторы* (Ленинград: Прибой, 1929), 30-47; Юрий Тынянов, "Ода как ораторский жанр (1922)," 48-86.

[3] Юрий Тынянов, "Ода как ораторский жанр (1922)," 49.

[4] "Müraciət edən subyektə köklənən emotiv və ya 'ekspressiv' funksiya danışanın danışılana olan münasibətini birbaşa ifadə etmək məqsədi daşıyır." Roman Jakobson, "Linguistics and Poetics," in *Language in Literature* eds. Krystyna Pomorska and Stephen Rudy (Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1987), 66.

[5] *Poetiklik və ya poetik funksiya* "söz adı çəkilən obyektin təmsili və ya hər hansı emosiyanın büruzəsi kimi deyil, söz kimi hiss edildiyi zaman, sözlərin, onların kompozisiyası, mənası, xarici və daxili formasının qeyd-şərtsiz gerçəkliyə xitab etmək əvəzinə öz-özlüyündə çəki və dəyər qazandığı zaman ortaya çıxır." Roman Jakobson, "What is Poetry?" in *Language in Literature*, 378.

[6] Priscilla Johnson, "The Politics of Soviet Culture, 1962-1964," in *Khrushchev and the Arts: The Politics of Soviet*

Culture, 1962-1964 eds. Priscilla Johnson and Leopold Labedz (Cambridge: The M.I.T. Press, 1965), 1-89.

[7] Evgeny Dobrenko and Ilya Kalinin, "Literary Criticism during the Thaw," in *A History of Russian Literary Theory and Criticism: The Soviet Age and Beyond* eds. Evgeny Dobrenko and Galin Tihanov (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2011), 198.

[8] Hans Günther, "Soviet Literary Criticism and the Formulation of the Aesthetics of Socialist Realism," 91.

[9] Priscilla Johnson, *Khrushchev and the Arts*, 105-120, 137-147.

[10] Dina R. Spechler, *Permitted dissent in the USSR: Novy mir and the Soviet regime* (New York: Praeger Publishers, 1982), xix.

[11] Evgeny Dobrenko and Ilya Kalinin, "Literary Criticism during the Thaw," 193.

[12] Сурен Гайсарьян, "Саят-Нова. Вступительная статья," *Саят-Нова: Стихотворения* (Ленинград: Советский Писатель, 1961), 54-55.

[13] Bu mülahizəni ilk dəfə Gevorg Axverdyan irəli sürmüşdü. Charles Dowsett, *Sayat-Nova: An 18th-century troubadour: A Biographical and Literary Study* (Louvain: Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 1997), 10.

[14] Evgeny Dobrenko, "Socialist Realism," in *The Cambridge Companion to Twentieth-Century Russian Literature* eds. Evgeny Dobrenko and Marina Balina (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 102.

[15] Лев Арутюнов, "Саят-Нова. К 250-летию со дня рождения," *Новый Мир* 10 (1963), 233.

[16] Мирали Сейидов, *Певец народов Закавказья* (Баку:

Издательство Академии наук Азербайджанской ССР, 1963), 82.

[17] Aşıqlar deyişmə zamanı rəqiblərini məğlub etmək üçün tez-tez onları məsxərəyə qoyur, özlərini isə tərifləyirlər. Bu taktikalar aşiq ritualının bir hissəsi olub mütləq şəkildə aşıqlar arasında şəxsi münaqişəyə dəlalət etmir. Buna baxmayaraq, Sayat Novanın şeirlərindəki sinfi mübarizə diskursunun binar təbiətinə xitab edən rişxənd elementi onun 18-ci əsr merkantil burjuaziyaya və zadəganlara olan satirik münasibətindən tutmuş şairin estetik görüşlərinə qədər müxtəlif növ interpretasiyalara yol açmışdı.

[18] Bu konsensusa baxmayaraq, şeirdəki müraciətin hökmdara yoxsa məşuqa edilməsi birmənalı şəkildə məlum deyil.

[19] Şair İlyas Tapdığın Azərbaycan dilinə etdiyi tərcümədə şeirin bu hissəsi altılıq, Valeri Bryusovun ruscaya tərcüməsində isə orijinalda olduğu kimi üçlük şəklindədir. Bryusovun tərcüməsi inqilabdan öncəki dövrə aid olub sonradan Sovet nəşrlərində təkrarən müraciət edilən mətnə çevrilmişdi.

[20] Иосиф Гришашвили, “Саят-Нова,” *Литературная Грузия* 10 (1963), 62.

[21] II İrakli Kartli və Kaxetiya çarlıqlarını birləşdirməsi ilə tanınır. Hökmdarın milli əhəmiyyəti ilə yanaşı, onun hakimiyyəti mərkəzləşdirmək cəhdləri və Rusiya və Avropa ilə yaxınlaşmaq meyli Sovet etatizminə və dövrün modernizasiya şövqünə xitab edirdi.

[22] Иосиф Гришашвили, “Саят-Нова,” *Лирика: Переводы с армянского, грузинского, азербайджанского* (Москва: ГИХЛ, 1963), 9.

[23] Сурен Гайсарьян, “Саят-Нова,” 31-35.

[24] Aşığın “Bilməyirsən” rədifli şeirindən götürülmüş sözügedən misralar Gürcüstan doğumlu azərbaycanlı tərcüməçi Əflatun Saraçlının versiyasında: (Tərcümə 1988-ci ildə Azərbaycanda nəşr olunmuş Sayat Novanın *Qulaq as sözü*mə

şeirlər toplusundan götürülüb.)

Sayat Nova nə alçalar, nə də səndən üzü dönər,

Heç müqəddəs İsaya da yalvarmağı bilməyirsən.

Konstantin Lipskerovun ruscaya tərcüməsi:

Yox, Sayat Nova, sən ürkək baxışlı qul deyilsən,

Hətta hər kəsin boyun əydiyi çarı belə tanımırsan!

[Sayat Novanın Azərbaycanca unudulması barədə](#)